

OSMANLILAR DÖNEMİNDE BURSA'DA BEKTAŞİ KÜLTÜRÜ ve BEKTAŞİ TEKKELERİ

*Salih ÇİFT**

ÖZET

Anadolu'ya ilk giren Türkler içerisinde çok sayıda sûfi de yer alıyordu. Bunlar arasında oldukça dikkate değer bir topluluk "Abdâlân-ı Rûm" adıyla tanınmaktadır. Aynı zamanda ilk Bektaşiler diye nitelenen bu Rum Abdalları'nın büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında Bursa'ya yerleşmişlerdi. Bursa'da Bektaşiler'e ait olduğu kesin olarak bilinen Ramazan Baba Tekkesi'nin yanı sıra, Rum Abdalları'ndan olan Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba ve Postinpûş Baba gibi zevatin kurdukları tekkeler de zamanla Bektaşiler tarafından sahiplenilmişlerdir.

SUMMARY

The Bektashi Culture and Tekkes in Bursa in the Ottoman Period

The Sufi's occupy a very important place during the era when Turks entered Anatolia. Among these the most noticeable ones are the one group called Abdâlân-ı Rum, which are the first signs of the Bektashi order. Most of the Rum Abdals, who are considered the first Bektashis, were settled during the foundation of the Ottoman Empire, in Bursa. Within this city, even though it is known that the Ramazan Baba Dergahı belongs to the Bektashi order, in addition to this, people like Abdal Musa, Abdal Murad,

* Araştırma Görevlisi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

Geyikli Baba and Postinpûsh Baba have founded different tekke's and later these were accepted by the Bektashi order.

A) GİRİŞ

İslam kültür ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan tasavvufun kendi rengiyle boyadığı şehirlerden biri olan Bursa, Osmanlılar döneminde bir çok sûfî ve tarikata ev sahipliği yapmıştır. Tasavvuf tarihine isim ve fikirleriyle damgalarını vuran nice sûfî Bursa'da yaşamış, bazı tarikatlar da Anadolu'ya yayılırken bu şehri bir "atlama taşı" olarak kullanmışlardır.

Osmanlılar dönemi Bursa'sında faaliyet gösteren tarikatlardan biri de Bektaşilik'tir. Anadolu merkezli olan Bektaşiliğin, tarikatın pir-i sânisî olan Balım Sultan'dan (ö.Hacıbektaş 922/1516) sonraki bilinen şekliyle Bursa'ya ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemektedir. Ancak hemen zikredilmelidir ki, "ilk Bektaşiler" veya "Bektaşiliğin önderleri" denilebilecek ve bazan Kalenderî, Haydârî, bazan Yesevî, bazan da Vefâî, Hurûfî gibi isimlerle anılan tarikat zümrelerinin Bursa'nın fethinden itibaren bu coğrafyada mevcut oldukları bilinmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin teşekkülü sırasında, yani XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başlarında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra meydana çıkan çeşitli beyliklerde ve Osmanlı Beyliği arazisinde "Abdal" veya "Baba" lakaplı bir takım dervişler görülmeye başlanmıştı. Bunlar, Bizanslılar'a karşı yapılan gazalara katılıyor, müridleriyle birlikte fethettikleri topraklara zâviyeler kurarak o bölgede yaşayan gayr-ı müslimlerin islamlaşmasına katkıda bulunuyorlardı.¹ Âşıkpaşazâde işte bu gazi dervişlere "Abdalân-ı Rûm" adını vermektedir.²

Rum abdalları, kaynakların tasvirine göre, genellikle meczub tabiatlı kimselerdir. Değişik menşelerden gelen inançları arasında az çok Şiiliğe meyledenleri, hatta yaygın bir Hz. Ali kültü vardır. Bu inançlar onların, mürid ve halifeleri, diğer bir deyimle ilk Bektaşiler olarak nitelendirilen, XIV. ve XV. yüzyılın bir kısım heterodoks dervişlerinde daha da gelişme imkanı buldu. Bu itibarla, Rum abdallarının, Selçuklular'ı uzun süre meşgul eden Babâî hareketine mensup tabakayı ilk Bektaşiler'e bağlayan ara zümre olduğu söylenebilir.³

Balım Sultan'ın 907/1501 yılında Dimetoka'dan alınıp Hacıbektaş'taki merkez tekkenin başına getirilmesinden sonraki dönemde Bektaşilik, Anadolu ve Balkanlar'da yayılıp etkin duruma geçtiği gibi

¹ Ocak, A. Yaşar, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII.-XIV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları II*, İst. 1982, s. 31-42.

² Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Ali Beğ), İst. 1332, s. 29-36. Burada, ayrıca Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rum ve Bâciyân-ı Rum hakkında bilgi verilmekte ve bunların Osmanlı sultanları ile beraber katıldıkları gaza ve fetihlerdeki katkıları da nakledilmektedir.

³ Ocak, A. Yaşar, "Kalenderiler ve Bektaşilik" (*Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*) İst. 1981, s. 297-308.

Bursa’da da faal olmuştur.⁴ Nitekim, ileride hakkında bilgi verilecek olan Ramazan Baba Dergâhı’nın kuruluşu bu tarihten hemen sonraya rastlamaktadır. İlerleyen zaman içerisinde Bektaşiler Bursa’da başka tekkeler de kurmuşlar, ya da zaten var olan tekkelere, kendilerine has gerekçelerle sahip çıkmışlardır.

1850 yılında Charles Mac Farlane adlı bir İngiliz seyyah, Türkiye’deki yolculuklarının değerlendirmesini yayınlar. Yazar, bu yolculukları esnasında özellikle Bursa ve Bursa ovasında Bektaşiler’e kalabalık olarak rastladığını söyler. Bunlar arasında yaşayan bir Bektaşi Babası’nın ise Antonaki Varsamis adında bir Rum olduğunu belirtir.⁵

Bursa’da Bektaşiler’e ait kültür eserlerine gelince: Bu konuda ulaşılabilen tek bilgi, bugün artık mevcut olmayan ve Çekirge Caddesi üzerindeki Karagöz’ün mezar taşına yazılı olduğu bildirilen bir gazeldir. Gazelin sahibi aslen İstanbullu olup, şiirdeki mahlası, Râşid veya Kemterî olan Râşid Ali Efendi’dir. Bektaşi olan şairin bu gazelinin iki beyti şöyledir:

“Sîreti sûrette mümkündür temâşâ eylemek

Hâil olmaz ayn-ı irfâna basîret perdesi.

Der ki âl-i abâda müstakîm ol Kemterî

Gösterir vahdet ilin kalkıkta kesret perdesi.”⁶

Bursa Kütüğü’nde, Bursalı Mehmed Muhyiddin Efendi’nin Bektaşiler’in aleyhinde bir eser kaleme aldığı kaydı varsa da, diğer kaynaklarda bu bilgi doğrulanmamaktadır.⁷ Ayrıca araştırmalar esnasında böyle bir eserin varlığı ile ilgili veriye ulaşılamamıştır.

Bektaşiliğin yasaklanması sırasında özellikle üst kademelerde bulunanların çeşitli bölgelere sürgüne gönderildikleri bilinmektedir. Bu iş için tercih edilen yerler daha çok medrese kültürünün ağırlıkta olduğu mekanlardı. O dönemde İstanbul Defterdârı olan İsmail Ferah Efendi, Bektaşi olduğu gerekçesiyle Bursa’ya sürgün edilmişti. Fakat daha sonra İsmail Ferah Efendi’nin mazereti nedeniyle sürgün yeri Kadıköy olarak değiştirilmiştir.⁸ Bektaşiler’in fazla etkili olamayacaklarına kanaat getirilerek Bursa’ya gönderiliyor olmaları, en azından Bektaşiliğin yasaklanması

⁴ Balım Sultan’ın Hacibektaş Tekkesi’nin başına getirilme nedenleri ve II. Bayezid’le olan ilişkileriyle ilgili olarak bk. Ocak, A. Yaşar, “Balım Sultan” maddesi, *DİA*, V, s.17-18.

⁵ Charles Mac Farlane, *Turkey and its Destiny I-II*, Londra 1850, I, s. 496.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II*, İst. 1338, II, s. 212.

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. II, s. 17; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü I-IV*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel Kit. Nu. 4519-22, III, s. 354.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İst. 1309, XII, s. 239.

esnasında, Bursa’da bu tarikatın pek de fazla ağırlığının olmadığı düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim konuyla ilgili elde edilen bilgiler bu tezi destekler mahiyettedir.

B) BURSA’DAKİ BEKTAŞİ TEKKELERİ

Bu başlık altında sırasıyla, Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba, Postinpûş Baba ve Ramazan Baba tekkeleri hakkında bilgi verilecektir. Bektaşiler’in, güçlü oldukları dönemlerde, adında “Baba, Abdal, Sultan” gibi ünvanlar olup da başka tarikatların elinde bulunan tekkelere el koydukları bilinmektedir. Onlar, yukarıda sıralanan sıfatların sadece Bektaşiler’e ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu düşüncenin etkisiyle Bursa’da el koydukları tekkelerden biri de Bahri Baba Zâviyesidir. Bektaşiler buraya el koymuşlarsa da, kısa süre sonra tekrar geri alınıp Halvetî Şeyh İbrahim Efendi’ye verilmiştir.⁹

Evliya Çelebi, Abdal Musa, Abdal Murad ve Geyikli Baba tekkelerini eserinde zikretmekte fakat Bektaşiler’e aidiyetleri noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. Yalnızca, Akbıyık Dergâhı için, “âsitâne-i Bektâşiyân’dır” ifadesini kullanmaktadır.¹⁰ Kaynaklarda bu ifadeyi destekler mahiyette başka bilgi bulunmadığı için Akbıyık tekkesi bu çalışmanın dışında tutulmuştur.¹¹

Bektaşilik’le ilgili araştırmalarıyla tanınan Hasluck¹² (1878-1920), adı geçen mekanları, Bektaşiler’e ait tekkeler sınıfında incelemektedir. Hasluck ayrıca, Evliya Çelebi’yi kaynak göstererek “Şeyh Kiliman Tekkesi” adlı bir zaviyeyi de bu bölüme dahil etmiştir. Fakat ne *Seyahatnâme*’de ve ne de Hasluck’un kendi eserlerinde bu dergâh ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir.¹³

Bursa’daki Bektaşî tekkeleriyle ilgili kaynakların aktardıkları bilgilere geçmeden şu husus belirtmelidir ki, tarih boyunca Bursa’da Bektaşî tarikatine mensup olanlarca kurulan tekkeler yalnızca burada zikredilenlerle sınırlı olmasa gerektir. Zira Bektaşî tarikati ve Bektaşiler, XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlılar için her yönüyle önem arz eden bu şehirde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

⁹ Mehmed Şemseddin Efendi (Ulusoy), *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergahları)*, sadeleştiren: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 294.

¹⁰ Evliya Çelebi, Muhammed Zilli b. Derviş, *Seyahatnâme*, İst. 1314,II, s. 46-51.

¹¹ Akbıyık Tekkesi de tıpkı el değiştiren diğer tekkeler gibi bir süre için Bektaşiler tarafından işgal edilmiş olabilir.

¹² Frederick William Hasluck için bk. Woodhead, Chistine, “Hasluck” maddesi, *DİA*, XVI. s. 391-392.

¹³ Hasluck, F. William, *Christianity and Islam under the Sultans, I-II*, Oxford 1929, I, s. 508-510.

1- Abdal Musa Tekkesi:

Abdal Musa'nın (ö. Elmalı XIV. yy) gerçek şahsiyeti, "tarihi" diye ileri sürülen rivayetlerin menkıbe ve şahsi yorumlara dayanması dolayısıyla çok müphemdir.¹⁴ Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgiye göre, Abdal Musa, Hacı Bektaş'ın müntesibidir ve onun ölümünden sonra bir müddet Sulucakaraöyük (günümüzdeki adıyla Hacıbektaş)'teki zâviyede kalmıştır.¹⁵ Fetihden önce Bursa civarına gelip post seren Abdal Musa, Baldırzâde ve Belîğ'in ifadelerine göre şehir alındıktan sonra vefat edince ilk yerleştiği yere defnedilmiştir.¹⁶ Fakat daha sonraki araştırmalar, Musa Baba'nın fetihden sonra bir süre daha Bursa'da kalıp, Denizli yoluyla Finike'ye gittiğini ortaya çıkarmıştır.¹⁷

Biri Bursa'da, diğeri Elmalı'da yatan iki ayrı şahıs olduğunu kabul edenler de vardır. Fakat kaynakların bir tek Abdal Musa'dan başka bir diğeri işaret etmedikleri düşünülürse Bursa'daki kabrin Bursa fethinde bulunması hasebiyle bu zatın adına kurulmuş bir makam olduğu söylenebilir.¹⁸ Ayrıca, Denizli'de mezarının, Bergama ve Sart'ta zâviyesinin olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁹

Daha önce de zikredildiği gibi, Abdal Musa "ilk Bektaşiler" olarak nitelenen Kalenderiler zümresine mensuptur.²⁰ Dolayısıyla burasının ilk dönemlerde, daha çok Kalenderî dervişlerinin devam ettiği bir mekan olduğu söylenebilir. Bu durumdan hareketle, Abdal Musa tekkesinin, Abdal Musa'nın Bursa'da bulunduğu XIV. yüzyılda, daha sonraları bilinen şekliyle bir Bektaşî tekkesi olmadığı açıktır.

Musa Baba'nın kabri üzerine II. Bayezid'in torunu Hançerli Sultan tarafından bir kubbe, yanına da bir medrese yaptırıldığı bilinmektedir.²¹ Mehmed Şemseddin Efendi, yaklaşık yüz sene önce, *Yâdigâr-ı Şemsi*'yi kaleme aldığı anda, zâviye ve medresenin harap bir halde olduğunu ve yerlerinin bağ bahçe şekline dönüştüğünü ifade etmektedir.²²

¹⁴ Köprülü, Orhan F., "Abdal Musa" maddesi, *DİA*, I, s. 64-65. Abdal Musa ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Seyirci, Musa, *Abdal Musa Sultan*, İst. 1992; Gölpınarlı, A., *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İst. 1992, s. 56-115.

¹⁵ Âşıkpaşazâde, s. 205.

¹⁶ Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed, *Ravza-i evliyâ*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu. 1018/1, 9a (Bundan sonraki alıntılarda bu eser yalnızca "Baldırzâde" şeklinde verilecektir). İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan*, Bursa 1302, s. 213-214, (Daha sonraki iktibaslarda bu eser "Güldeste" şeklinde zikredilecektir).

¹⁷ Ocak, A. Yaşar, *Kalenderiler*, Ankara 1992, s. 122.

¹⁸ Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, s. 8-9.

¹⁹ Seyirci, *Abdal Musa Sultan*, s. 32.

²⁰ Ocak, *Kalenderiler*, s. 196.

²¹ Baldırzâde, 9a.

²² *Yâdigâr*, s. 271.

XIV. yüzyılın başlarında kurulan bu tekkenin tarih içerisindeki seyri ve burada Abdal Musa'dan sonra postnişin olanlara dair herhangi bir bilgi-şimdilik- mevcut değildir.

2- Abdal Murad Tekkesi

Bursa'nın fethinden önce Orta Asya'dan bu topraklara gelen Abdalân-ı Rum'dan biri de Abdal Murad (ö. XIV. yy.)'dir. Aslen Buhâralı'dır.²³ Bursa'nın fethi sırasında Orhan Gazi ile birlikte savaşmış, şehir alındıktan sonra bugün türbesinin bulunduğu mevkiye yerleşmiştir.

Abdal Murad tekkesi, Orhan Gazi tarafından yaptırılmış ve giderleri için de birkaç köy vakfedilmiştir.²⁴ Tekkenin XIV.-XVIII. yüzyıllar arasındaki tarihi seyri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Burası muhtemelen, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşiler'in eline geçmiş olmalıdır.²⁵

Bu tekkede postnişinlik yapan ve haklarında az da olsa bilgiye ulaşılabilen isimler şunlardır:

a) Şeyh Salih Efendi (ö. Bursa 1151/1724)

Bursa'daki Kavaklı Camii imamı olup, bir dönem Abdal Murad Tekkesi'ni ihya etmiştir. Kendisi Bektaşi tarikatına mensup olmayıp, Halvetiye'nin Mısriye koluna bağlıdır.²⁶

b) Şeyh Kâsım Efendi (ö. Bursa 1271/1855)

II. Mahmud döneminde, 1826 yılında Bektaşilik yasaklandığında, tekke Bektaşiler'in elinden alınıp bu zâta verilmiştir.²⁷

c) Derviş İbrahim b. Ali Efendi (ö. Bursa 1284/1867)

1272/1856 yılında buraya tayin edilmiştir. Hangi tarikata mensup olduğuna dair bilgi yoktur. 1284/1867 yılında Bursa'da vefat etmiştir.²⁸

d) Necib Baba Efendi (ö. Bursa 1296/1879)

İstanbul'da Karyağdı Baba Tekkesi²⁹ şeyhi iken Bursa'daki Mir-i Büdelâ (Büdelâ Bey) ve Abdal Murad tekkelerinin postnişinliğine tayin edilmiştir.

e) Mehmed Efendi (ö. İstanbul 1327/1914)

²³ Baldırzâde, 8a. Güldeste, s. 212.

²⁴ Yâdigâr, s. 265.

²⁵ Uludağ, Süleyman, "Abdal Mehmed" maddesi, *DİA*, I, s. 63.

²⁶ Yâdigâr, s. 266.

²⁷ a.g.e s. 266.

²⁸ a.g.e. s. 266.

²⁹ Osmanlılar döneminde İstanbul'daki önemli Bektâşi tekkelerinden olan Karyağdı Baba Tekkesi için bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, İst. 1994, II, s. 134.

Daha önce bu tekkenin şeyhi olan Kasım Efendi'nin torunudur. Kendisi buraya tayin edilmişse de İstanbul'daki memuriyetinden dolayı görevi yürütememiştir.³⁰ Dergâh bundan sonra sahihsiz kalmış, Abdal Murad'ın türbesine ise Mehmed Efendi'nin annesi nezaret etmiştir.³¹

3- Geyikli Baba Tekkesi

“Geyikli Baba'ya gelince, o, Bursa fethini o kadar masallaştıran ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu yeni bir dinin doğuşuna benzeten Horasan erenlerindedir.”³² Asıl adı Mehmed veya Ulvi Baba'dır. Azerbaycan'ın Hoy şehrinde. Bursa fethinde Orhan Gazi ile beraber bulduktan sonra, Bursa İnegöl yolu üzerindeki, bugünkü adıyla, Baba Sultan Köyü'ne yerleşmiştir. Fetih esnasında Geyik üzerine binip savaştığı için kendisine “Geyikli” lakabı verilmiştir.³³

Orhan Gazi, sağlığında onun adına bir tekke yaptırmış, Baba'nın vefatından sonra da buraya bir de türbe bina ettirmiştir.³⁴

Geyikli Baba'nın kurduğu tekke ve burada kendisinden sonra görev yapmış olanlar ile ilgili başka bilgiye ulaşılamamıştır.³⁵

4- Postinpûş Baba Tekkesi

Orhan Gazi zamanında Buhâra'dan gelip Bursa'nın Yenişehir ilçesine yerleşmiştir. I. Murad zamanında vefat etmiş ve tekkenin yanına defnedilmiştir. Tekkenin Orhan Gazi tarafından mı, yoksa I. Murad tarafından mı yaptırıldığı konusu ihtilafıdır.³⁶

Postinpûş Baba'dan sonra bu tekkede XVIII. yüzyıla değin kimlerin görev yaptığı bilinmemektedir. Bu zaman zarfında tekke ile ilgili bilinen tek şey, XVII. yüzyılın ikinci yarısında boş ve harap halde olduğudur.³⁷

a) *Elbistanlı Derviş Hacı Mehmed (ö. Bursa XVIII. yy.)*

1701 yılında Bektaşiler'den Elbistanlı Derviş Hacı Mehmed zâviyeyi tamir ettirmiştir. Gelene gidene yemek yedirip, türbenin kandilini yakmakta

³⁰ Yâdigâr, s. 266.

³¹ a.g.e. s. 266

³² Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, İst. 1987, s. 116.

³³ Güldeste, s. 220. Ocak'a göre Geyikli Baba'ya bu lakabın verilmesinin asıl sebebi, Geyikli Baba'nın sırtını tıpkı Kalenderiler gibi bir geyik postuyla örtüyor olmasıdır, bk. Ocak, *Kalenderiler*, s. 92.

³⁴ Güldeste, s. 220.

³⁵ Geniş bilgi için bk. Ocak, A. Yaşar “Geyikli Baba” maddesi, *DİA*, XIV, s. 45-46; Turyan, Hasan, *Bursa Evliyalari*, Bursa 1982, s. 63-69. Geyikli Baba'nın türbesi, mescidi ve kısmen haziresi tamir edilmiş şekliyle hala ayaktadır.

³⁶ Bursa Kütüğü, IV, s. 67. Ocak, “bu Rum abdalı da tıpkı diğer Kalenderiler gibi hayvan postu örtündüğü için “Postinpûş” (post örtünen) diye isimlendirilmiştir” demektir, bk. *Kalenderiler*, s. 92.

³⁷ Bursa Kütüğü, IV, s. 67.

olduğundan buranın zâviyedarlığını üslenmiştir. Bu tarihten itibaren Postinpûş Baba tekkesinin bir Bektaşî tekkesi olduğu açıkça görülmektedir.³⁸

b) Mehmed Baba (ö. ?)

Osman oğlu Mehmed Baba diye anılmaktadır. Tekkeye ne zaman şeyh olduğu bilinmemektedir. 1815 yılında zâviyeye ait vakfın depo edilen mallarını gasp edip, kimseye bir şey vermediği ve vakıf mallarını başkalarına sattığı gerekçesiyle mahkemeye verildiği bildirilmektedir.³⁹

c) İsyânî Baba Efendi (ö. ?)

Bu tekke 1850 yılında mükemmel bir şekilde tamir ettirildikten sonra Kâdiriye'den olan İsyânî Baba Efendi burada posta oturmuştur. Dergâha ait vakfın gelirlerinin artırılması için çaba sarf ettiği bilinmektedir.⁴⁰

5- Ramazan Baba Dergâhı

Ramazan Baba (ö. Bursa 1030/1620) dergâhın bânisi ve ilk postnişinidir. Aydın veya Akkırman doğumludur.⁴¹ Bursa'ya ne zaman ve hangi nedenle geldiği bilinmemektedir. Bu şehre geldikten sonra Işıklar semtinde tekkesini kurmuş ve orada yaşamaya başlamıştır.⁴²

Ramazan Baba'nın hangi tarikata mensup olduğu konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. *Baldırzâde*, Zeyniye'ye mensup olduğunu söylerken,⁴³ *Lemezât* onun, önce Emir Sultan tarikine intisab ettiği, sonra bir müddet Edhemî seyrine girdiği, en sonunda ise Bektaşîler'den olan Resul Çelebi'den el aldığı kaydı bulunmaktadır.⁴⁴ Başka bir rivayette ise Ramazan Baba, Nakşî olarak gösterilmektedir.⁴⁵

Ramazan Baba'nın, Şeyh Ali, Şeyh Mehmed ve Hacı Dede adında üç halifesi olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Kendisinden sonra tekkede şeyhlik yapanlara gelince:

³⁸ a.g.e. IV, s. 67.

³⁹ a.g.e. IV, s. 67.

⁴⁰ a.g.e. IV, s. 67.

⁴¹ Baldırzâde, 41b.

⁴² Ramazan Baba'nın dergahını kurduğu Bursa'daki Işıklar semtinin adıyla ilgili olarak A. Yaşar Ocak şunları söylemektedir: “Abdal ve Işık kelimelerinden türeyen (Bursa'da Sefer Işıklar, Kıran Işıklar gibi) yer adlarının, Abdal ve Kalender gibi kelimelerden oluşan isimler taşıyan köylerin yalnızca Batı Anadolu'ya inhisar etmiş olması herhalde Işık zümrelerinin bu havalide yaygın bulunmasının bir sonucu olsa gerektir”, bk. *Kalenderiler*, s. 223. Ramazan Baba Dergâhı, bugün Işıklar Askerî Lisesi'nin bulunduğu alanda yer alıyordu.

⁴³ Baldırzâde, 41b

⁴⁴ Mahmud Celâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. M. Serhan Taysi, İst. 1993, s. 608.

⁴⁵ Gazzizâde Abdüllatif Efendi, *Hulasâtü'l- vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu. 1016, s. 8.

⁴⁶ Bursa Kütüğü, I, s. 247; IV, s. 73.

a) Hacı Dede (ö. ?)

Ramazan Baba'nın halifesi olması dışında hakkında fazla bilgi yoktur.⁴⁷

b) Veli Dede (ö. Bursa 1078/1667)

Hacı Dede'nin vefatından sonra onun erine geçen Veli Dede (ö. Bursa 1078/1667) ölüncüye değin bu görevde bulunmuştur. Vefatı esnasında Bursa'da bulunan Hacıbektaş Dergâhı'nın o tarihteki şeyhi, Veli Dede'nin cenazesinde hazır bulunmuş ve namazını da o kıldırılmıştır.⁴⁸ Bu bilgiden hareketle, Ramazan Baba Dergâhı'nın, başlangıçta bir Bektaşî tekkesi olarak kurulmamış olsa bile, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra Bektaşîler'in eline geçmiş olduğu söylenebilir.

c) Hasan Dede (ö.?)

Veli Dede'nin vefatında Bursa'da bulunan Hacıbektaş Dergâhı'nın şeyhi tarafından Hasan dede, Ramazan Baba tekkesinin postnişinliğine getirilmiştir. 1078/1667 yılında göreve başlayan Hasan Dede'nin hizmet süresi ve ölüm tarihi belirlenememiştir. *Yâdigâr-ı Şemsi*'nin verdiği bilgiye göre, tekke bu dönemde bir süre elden ele dolaşmıştır.⁴⁹

d) Bektaş Ahmed Efendi (ö. Bursa 1139/1725)

Bu şahıs hakkında bilinen tek şey, 1139/1725 yılında, dergâhtaki görevi esnasında vefat ettiği'dir.⁵⁰

e) Şeyh Mürsel Baba (ö. Bursa 1164/1750)

Rumeli'de doğmuş, bir süre zâhirî ilimlerle ilgilendikten sonra Bektaşî tarikine girmiş ve Kürd Mehmed Baba adında bir şeyhin halifesi olmuştur. Mehmed Şemseddin Efendi'nin ifadesine göre, Bursa'ya "Ramazan Baba Zâviyesi'nin gürûh-ı melâhideden tathirine memur olarak gelmiş ve seccade-i meşihata geçmiştir".⁵¹

f) Derviş İbrahim (ö. Bursa 1187/1772)

Derviş İbrahim on dört sene şeyhlik yaptıktan sonra, bu görevde iken vefat etmiştir.⁵²

g) Mehmed Baba (ö. Bursa 1193/1778)

⁴⁷ Güldeste, s. 231; Yâdigâr, s. 355.

⁴⁸ Güldeste, s. 231; Veli Dede'nin cenazesinde bulunduğu rivayet edilen bu şeyh, 1609-1674 yılları arasında yaşayan ve bahsi geçen tarihte Hacıbektaş Dergâhı'nın postnişini olan Yusuf Çelebi oğlu Hüseyin Çelebi olmalıdır, bk. Fırlalı, E. Ruhi, Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik, İst. 1991, s. 395.

⁴⁹ Yâdigâr, s. 356.

⁵⁰ Bursa Kütüğü, I, s. 85.

⁵¹ Yâdigâr, s. 356.

⁵² Bursa Kütüğü, II, s. 298.

Mehmed Baba şeyhlik makamına geçtikten kısa bir süre sonra azledilmiştir. Mehmed Baba'nın azil sebebiyle ilgili olarak kaynaklar farklı bilgiler vermektedir.⁵³

h) Derviş Ali (ö. ?)

Babasının adı Seyyid Mehmed'dir. Postnişinliği esnasında, 1198/1783 yılında tekke yakınlarındaki on yedi dönüm araziye buraya vakfetmiştir.⁵⁴

i) Halil Baba (ö. Bursa 1214/1798)

1208/1792 yılında göreve gelmiştir. Daha önceleri Ramazan Baba Dergâhı'nın mutfağında kullanılan odunları temin ettiği için "Katırcı Halil Baba" diye meşhur olmuştu. Yaklaşık üç yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra, tekkenin vakıf mallarını ve hayvanlarını satıp kendi işleri için kullandığı gerekçesiyle tekkeden uzaklaştırılmıştır. 1214/1798 yılında vefat eden Halil Baba dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁵⁵

j) Mehmed Salim Baba (ö. Bursa 1216/1801)

Aslen Çorumlu'dur. Zâhirî ilimlerde de söz sahibi olduğu söylenmektedir. 1216/1801 yılında Bursa'da vefat etmiştir.⁵⁶

k) Hacı Mehmed Dede (ö. Bursa 1234/1818)

İstanbul'da doğmuştur. Bursa'ya geldikten sonra, Katırcı Halil Baba'ya intisab ederek halifesi olmuştur. Mehmed Dede'nin Bursa'daki diğer tarikatların şeyh ve müridleriyle iyi ilişkiler kurduğu, sık sık onların tekkelerine ziyaretlerde bulunduğu ve fukaraya ikrama özen gösterdiği bildirilmektedir. Şu cümleler, yine aynı zaman diliminde yaşayan ancak farklı tarikata mensup bir başkasının, Mısrî Mehmed Şemseddin Efendi'nin bir Bektaşî şeyhini nasıl tasvir ettiğini göstermesi açısından ilginçtir:

"Baba-yı mezkûr ehl-i edeb, rind, kalender-meşreb, sahî ve kerîm, mükrim, mut'im olmakla beraber kendisinden mugayir-i emr-i şeriat ve muhâlif-i âdâb-ı tarikat ve a'mâl-i kabîha görülmemiş ve işitilmemiş bir zât-ı hâceste sıfat imiş".⁵⁷

1234/1818 yılında vefat eden Mehmed Dede, tekkenin haziresine defnedilmiştir.

l) Halim Dede (ö. Bursa 1268/1852)

⁵³ *Yâdigâr*, s. 357; *Bursa Kütüğü*, I, s. 170; III, s. 305.

⁵⁴ *Bursa Kütüğü*, I, s. 153.

⁵⁵ Gazzizâde Abdülatif Efendi, *Ravzatü'l-muflihûn*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu: 1041, 21b; *Yâdigâr*, s. 356; *Bursa Kütüğü*, II, s. 217.

⁵⁶ *Hulâsâtü'l-vefeyât*, s. 30; *Yâdigâr*, s. 356; *Bursa Kütüğü*, II, s. 117.

⁵⁷ *Yâdigâr*, s. 357.

1826 yılında Yeniçerilik’le birlikte Bektaşiliğin de kaldırılması sırasında Ramazan Baba Dergâhı’nda postnişin olan Halim Dede bu tarihte görevden uzaklaştırılmıştır.⁵⁸ Halim Dede buradan ayrıldıktan sonra ölünceye değin kendi evinde Bektaşi tarikatının usullerine göre derviş yetiştirmeye devam etmiştir. İleride hakkında bilgi verilecek olan, tekkenin son Bektaşi şeyhi Süleyman Bey Baba, Halim Dede’nin bu dönemde yetiştirdiği müridlerden biridir. 1268/1852 yılında vefat eden Halil Dede’nin mezar taşında şu beyitler yazılıdır:

“*Hacı Bektaş-ı Veli erkânın icrâ ederek
Olmışdı nice dem post-ı reşâdetde mukîm.*

*Hâme yazdı Vâsîfâ târih-i fevtin bi’t-tamam
Kıldı ruhın Hakk’a teslim Hû diyüb abd-i Halim.*”⁵⁹

Ramazan Baba Dergâhı Bektaşiler’den alındıktan sonra, onlara ait bölümler yıkılmış, tekkenin bütün mallarına da el konmuştur.⁶⁰

Bu tarihten sonra dergâh, bütün Osmanlı topraklarındaki Bektaşi tekkelerinin kaderine ortak olmuş, Nakşibendi tarikatının eline geçmiş ve sırasıyla Ahmed Hikmet Efendi ile Abdülgafur Efendi posta oturmuşlardır. Daha sonra şeylik yapan Ahmed Efendi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tekkenin son Bektaşi şeyhi Süleyman Bey Baba’dır.

m) Süleyman Bey Baba (ö. Bursa 1313/1897)

Ramazan Baba Dergâhı postnişinleri içerisinde hakkında en çok bilgi bulunan kişi Süleyman Bey Baba’dır.⁶¹ Bursa’da doğmuştur. İlk tahsilinden sonra bir süre hat sanatıyla ilgilenmiştir. Bir ara Mahkeme-i Şer’iyye Kalemi’ne devam etmiş, daha sonra da ticaretle işgal ederek bezzazlık yapmıştır. Bu dönem içerisinde, Sâdiye tarikatı şeyhlerinden Said Efendi (ö. Bursa 1245/1829)⁶² ve Nakşibendiye’den Ahmed Baba Efendi’nin (ö. Bursa 1261/1845) zikir halkalarına devam etmiştir.⁶³

⁵⁸ Halim Dede’nin görevine son verilirken “Kızılbaş ve dinsiz olduğu” gerekçe gösterilmiştir, bk. *Bursa Kütüğü*, I, s. 247. Bu ifade, dönemin olağanüstü şartları dikkate alınarak okunursa bilgiyi veren kişinin meramı daha iyi anlaşılabilir. “Kızılbaş” teriminin dinsizlikle birlikte zikrediliyor olması o dönemdeki çağrışımları hakkında da fikir verici mahiyettedir.

⁵⁹ *Yâdigâr*, s. 357.

⁶⁰ *a.g.e.* s. 357.

⁶¹ Mehmed Şemseddin Efendi, bu bilgileri kendisine Süleyman Bey Baba’nın ihvanından birinin verdiğini söylemektedir, bk. *Yâdigâr*, s. 357.

⁶² Said Efendi ile Süleyman Bey Baba’nın vefat tarihleri arasında yaklaşık olarak 70 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu bilgi dikkate alındığında, ya zikredilen kaynaktan verilen bilgi güvenilir değildir, ya da Süleyman Bey Baba henüz çok küçük yaşta iken Said Efendi’ye intisab etmiş olmalıdır.

⁶³ Ahmed Baba Efendi için bk. *Yâdigâr*, s. 360.

Süleyman Bey Baba'nın Bektaşî tarikine intisabı, daha önce hayatı hakkında bilgi verilen Halim Dede vasıtasıyla olmuştur. Halim Dede'nin yanında "İkmal-i tarikat ve ihtisal-i usûl ü âdâb eyledikten sonra" İstanbul Rumelihisarı'nda bulunan Mahmud Baba Efendi'den⁶⁴ 1273/1856 tarihinde icazet almıştır. Daha sonra İstanbul'daki evinde bir süre mürid yetiştirmekle meşgul olmuştur. Bu sırada, Ramazan Baba Dergâhı türbedarlığı kendisine tevdi edildiği için tekrar Bursa'ya dönmüştür.

Süleyman Bey Baba, 5 Şaban 1313/1897'de vefat ettiğinde, daha önce, şeyhi Halim Dede'nin yanına defnedilmesini vasiyet ettiği halde Zindankapı kabristanında toprağa verilmiştir.⁶⁵

Süleyman Bey Baba'dan sonra tekke yine el değiştirir ve bu sefer Mısriye'den olan Şeyh Sâbit Efendi (ö. Bursa 1329/1911) posta oturur. Sâbit Efendi'den sonra buraya tayin edilen ve Şabaniye'den olan Ferid Efendi ise beratını alamadığı için göreve gelememiştir⁶⁶.

C) MEŞHUR BURSALI BEKTAŞİLER

Bu başlık altında, Osmanlılar döneminde Bursa'da yaşayan, fakat herhangi bir Bektaşî tekkesinde görevli olmayan ve kaynaklarda kendileriyle ilgili malumat edinilebilen Bektaşîler hakkında bilgi verilecektir.

1) Muhibuddin (ö.?)

Bursalı'dır. Babasının adı Seyyid Mehmed'dir. Meşhur Bektaşî Baba'larından⁶⁷.

2) Halil (ö. XVII. YY.)

Şairdir. İstanbullu veya Bursalı'dır. Bursa ile ilgili manzumelerinden hareket edilirse Bursalı olma ihtimali kuvvetlidir. Muasırları içerisinde iyi bir edebi mevkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Nazım dilini yansıtan bir dörtlüğü şöyledir:

Bir katreden Hüdâ eyledi insan

Hamdolsun vücûd ü ummâna geldim

Didâr-ı dildârı arzulayıp can

⁶⁴ Mahmud Baba Efendi, Rumelihisarı'ndaki Şehitlik ya da son dönemdeki ismiyle Nâfi Baba Tekkesi'nin, Bektaşîliğin 1826 yılında yasaklanması esnasındaki postnişinidir, bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, II, s. 135.

⁶⁵ Yâdigâr, s. 363. Ramazan Baba Dergâhı, Süleyman Bey Baba ve Ramazan Baba Dergâhı'nın Süleyman Bey Baba dönemindeki vakfiyesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II, Bursa 1993, s. 56-70; Çift, Salih, Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.

⁶⁶ Yâdigâr, s. 363.

⁶⁷ Bursa Kütüğü, III, s. 353.

*Göz açıp bu kevn ü mekâna geldim.*⁶⁸

3) Mehmed Şerif Ağa (ö. Bursa 1288/1871)

Bursa eşrafındandır. Aydın Malmüdürlüğü ve Ankara Muhassillîği görevlerinde bulunmuştur. Isparta, Antalya, Muğla ve Burdur'da kaymakamlık yapmıştır. 1288/1871 yılında vefat etmiş ve Şeker Hoca Mescidi civarında defnedilmiştir.⁶⁹

4) Zâik Efendi (ö. ?)

Bektaşî ve Bektaşilik denilince akla ilk gelenlerden biri de fıkralardır. Bektaşî fıkralarıyla özdeşleşen isimlerden olan Bursalı Zâik Efendi⁷⁰ hakkında ne yazık ki yine fıkralardan başka kaynak bulunamamıştır.⁷¹

SONUÇ

Diğer tarikatlardan farklı olarak Bektaşilik, en faal dönemini yaşarken 1826 yılında çok ağır bir darbe yemiş ve sahip olduğu bir kısım maddî değerlerden mahrum bırakılmıştır. Benzer bir darbeyi, o kadar sert olmasa da, yaklaşık yüz yıl sonra, bu kez diğer tarikatlarla birlikte tekrar yaşamışlardır. Bu iki olay Bektaşîler'e ait pek çok kültürel özelliği haiz eserin yok olmasının başlıca sebebidir. İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı Bektaşîler hakkında araştırma yapıp ortaya tatmin edici sonuçlar koymak oldukça zor görünmektedir.

Bütün bunlara rağmen, eldeki bilgiler ışığında şu söylenebilir: Bektaşilik Osmanlı coğrafyasında başlangıcından itibaren yaşadığı serüvenin bir örneğini de Bursa'da yaşamıştır. İlk temsilcileri, Osmanlı sultanlarının yanında gazalara katılmış, şehrin muhasarasında bulunmuş ve fethedilen araziler üzerine tekkelerini kurmuşlardır. Bundan sonraki belli bir sürede, XVI. yüzyıla değin bu şehirdeki faaliyetleri hakkında pek fazla şey bilinmemektedir. Güçlendikleri dönemde Bursa'da da başka tekkelere sahip çıkmaya kalkışmışlar, deyim yerindeyse çizmeyi aşmışlardır. Nihayet 1826 yılı gelmiş ve Bektaşilik yasaklanmıştır. Sahip oldukları tekkeler ellerinden alınmış ve başta Nakşibendilik olmak üzere başka tarikatlara verilmişlerdir. Bu sırada Bursa'daki Ramazan Baba Dergâhı da Nakşîler'in eline geçmiştir. Bektaşîler yasaklı oldukları dönemde tarikat faaliyetlerini evlerde ve başka mekanlarda gizlice sürdürmeye devam etmişlerdir. Ramazan Baba

⁶⁸ Samancıgil, Kemal, *Alevî Şairler Antolojisi*, İst.1946, s. 76-77.

⁶⁹ *Bursa Kütüğü*, III, s. 312.

⁷⁰ Bektaşî Zâik Efendi ile Bursa'daki Mısırî Dergâhı şeyhi olan Zâik Efendi farklı kişilerdir, Mısırî Zâik Efendi için bk. *Yâdigâr*, s. 522.

⁷¹ Genel olarak Bektaşî fıkraları ve Zâik Efendi ile ilgili bir fıkra için bk. Yıldırım, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976, s. 109.

Dergâhı'nın son Bektaşî şeyhi olan Süleyman Bey Baba'nın, bu yasaklı dönemde, Şeyh Halim Dede'den tarikat âdab-erkânını öğrendiği görülmektedir. 1860'lı yıllardan itibaren bütün Osmanlı coğrafyasında Bektaşîler üzerindeki baskının hafiflemeye başladığı bilinmektedir. Bunun sonucu olarak, tıpkı diğer şehirlerde olduğu gibi Bursa civarındaki tekkeler de yine Bektaşîler'in kontrolüne girmeye başlamıştır. Ramazan Baba Dergâhı ve buranın son Bektaşî şeyhi Süleyman Bey Baba bu sürecin Bursa'daki seyrine güzel bir örnektir.

Tekkelerle ilgili bölümde verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Bursa'daki Bektaşî tekkelerinde görev yapan şeyh ve müridlerin dikkat çeken veya bugüne ulaşabilen herhangi bir yazılı eseri mevcut değildir. Ayrıca, incelenen kaynaklarda bu tür eserlerin varlığından bahseden kayıtlara da rastlanmamıştır. Bu durumun korku, endişe ve imha gibi bir çok sebebi olsa gerektir. Halbuki aynı dönemlerde Bursa'da yaşayan diğer tarikat şeyhlerine veya dervişlere ait bir çok manzum-mensur eser hakkında hem kaynaklarda bilgi vardır ve hem de bunların bir kısmı zamanımıza ulaşmıştır.

Bu yüzyılın başında, Bektaşîlik'le ilgili çalışmalar yapan Hasluck'un, Bursa'daki Bektaşî kültürüyle ilgili cümlesiyle yazımıza son verelim: "Şimdi Bektaşîler'in burada bir temelleri yoksa da, burasının evvelce bu tarikatın müstahkem mevkilerinden biri olduğu söylenebilir."⁷²

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İst. 1309.
Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Ali Beğ), İst. 1332.
Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed, *Ravza-i evliyâ*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu. 1018/1.
Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II*, İst. 1338.
Çift, Salih, *Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.
Evliya Çelebi, Muhammed Zilli b. Derviş, *Seyâhatnâme*, İst. 1314.
Fığlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik*, İst. 1991.
Gazzizâde Abdülatif Efendi, *Hulasâtü'l- vefeyât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu. 1016.
Gazzizâde Abdülatif Efendi, *Ravzatü'l-muflihûn*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kit. Nu: 1041.

⁷² Hasluck, a.g.e. s. 11.

- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İst. 1992.
- Hasluck, F. William, *Christianity and Islam under the Sultans, I-II*, Oxford 1929.
- İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan*, Bursa 1302.
- İstanbul Ansiklopedisi I-VIII*, İst. 1994.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, Bursa 1993.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü I-IV*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel Kit. Nu. 4519-22.
- Köprülü, Orhan F., "Abdal Musa," *DİA*, I, s. 64-65.
- Mac Farlane, Charles, *Turkey and its Destiny I-II*, Londra 1850.
- Mahmud Celâleddin Hulvi, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. M. Serhan Taysi, İst. 1993.
- Mehmed Şemseddin Efendi (Ulusoy), *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergahları)*, sadeleştiren: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa 1997.
- Ocak, A. Yaşar, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII.-XIV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları II*, İst. 1982.
- _____, "Kalenderiler ve Bektaşilik" (*Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*) İst. 1981.
- _____, *Kalenderiler*, Ankara 1992.
- _____, "Balım Sultan", *DİA*, V, s.17-18
- _____, "Geyikli Baba", *DİA*, XIV, s. 45-46
- Samancıgil, Kemal, *Alevi Şairler Antolojisi*, İst.1946.
- Seyirci, Musa, Abdal Musa Sultan, İst. 1992.
- Tanpınar, A. Hamdi, *Beş Şehir*, İst. 1987.
- Turyan, Hasan, *Bursa Evliyalari*, Bursa 1982.
- Uludağ, Süleyman, "Abdal Mehmed," *DİA*, I, s. 63.
- Woodhead, Chistine, "Hasluck," *DİA*, XVI, s. 391-392.
- Yıldırım, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976.